

УДК 911

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ СЕЛА

А. Іванов

*Миколаївський державний університет ім. В. Сухомлинського,
пл. Комунарів, 2, м. Миколаїв, 570019, Україна*

Розглянуто проблеми соціальної сфери села на прикладі Миколаївської обл. Адміністративні райони згруповано за середнім балом розвитку соціальної інфраструктури. Праналізовано позитивні досягнення в соціальній сфері деяких господарств.

Ключові слова: соціальна сфера, соціальна інфраструктура, середній бал розвитку соціальної інфраструктури.

Соціально-економічна ситуація в Україні останніми роками докорінно змінила життя населення. Урізноманітнилися форми власності [2, 13], зросла кількість форм господарств та працівників у селянських господарствах [1, 6], однак рівень соціального добробуту населення щорічно погіршується.

Сферу послуг досліджують науковці-географи О. Г. Топчієв, М. І. Долішній, О. О. Любіцева, Ф. Д. Заставний, О. Шаблій, М. Дністрянський та ін., економісти І. Н. Топіха, І. Г. Крилова, О. Муляр у власних наукових дослідженнях звертаються до економічних важелів соціальної сфери села на регіональному рівні.

Наша мета – проаналізувати сучасний розвиток соціальної сфери сільської місцевості Миколаївської обл. Завдання дослідження – аналіз особливостей функціонування соціальної інфраструктури села, групування районів Миколаївської обл. за середнім балом розвитку соціальної інфраструктури. У праці використано матеріали головного управління статистики у Миколаївській обл., результати соціологічного опитування сільського населення, матеріали річних звітів про роботу окремих сільських господарств.

Рівень розвитку сукупності об'єктів і послуг соціальної інфраструктури визначально впливає не лише на умови життя, а й на мотиваційну силу аграрної праці [1, 3]. Від того, наскільки стан соціальної сфери та її продуктивність відповідають умовам нормальної життєдіяльності населення, залежить чимало сторін його самореалізації в суспільному житті аграрних підприємств, а саме: ступінь зацікавленості в тій чи іншій сфері діяльності, ставлення до роботи, відданість інтересам господарства, праця на досягнення високого кінцевого результату.

Рівень розвитку сільської соціальної інфраструктури, що становить матеріальну й організаційну основу задоволення життєвих потреб сільського населення, є значно нижчим, ніж міської [7, 14]. Це надзвичайно негативно позначилося і продовжує позначатися на розвитку сільського господарства і села загалом. Розвиток соціальної сфери безпосередньо залежить від виділення необхідних капітальних вкладень і матеріальних ресурсів, обсяги яких протягом останніх років зменшувались. З огляду на це значно скоротилося введення в дію об'єктів соціальної інфраструктури. За період 1985–2005 рр. зменшилось будівництво житла: 2004 р. порівняно з 1985 р. – на 88,6 %. Історично склалося так, що першочерговою турботою селянина завжди було облаштування

власного житла, яке будували за особисті кошти своїми силами. Як наслідок, 97 % сільського житлового фонду в 2005 р. було у приватній власності (у 1985 р. – 80,5 %).

Зокрема, темпи зростання введення в експлуатацію загальної площі житлових будинків у сільській місцевості Миколаївської обл. (на 1 000 населення) 1985 р. становили 100,0 %, 1995 р. – 36,6; 2000 р. – 7,9; 2001 р. – 8,2; 2002 р. – 10,9; 2003 р. – 7,1; 2004 р. – 11,4; 2005 р. – 11,5 %.

Умови проживання сільських жителів здебільшого не відповідають сучасним вимогам. Значна частина будівель морально застаріла та фізично зношена. У середньому на одного сільського жителя за період 1985–2005 рр. припадає близько 21 м² загальної площі [12].

Головними причинами зменшення темпів будівництва на селі є скорочення виробництва сільськогосподарської продукції, погіршення фінансового стану господарств, зниження реальних доходів сільського населення. За таких умов зменшились капітальні витрати в житлове будівництво, різко зросли ціни на будівельні матеріали, інженерно-технічне обладнання, транспортні послуги, збільшилась вартість будівельно-монтажних робіт тощо [13].

З 1997 по 2005 рр. у сільській місцевості Миколаївщини не було введено в експлуатацію жодного загальноосвітнього закладу, лише 2000 р. в місті Южноукраїнськ створена 360 учнівських місць, та у Казанківському р-ні (2003 р.) – 300. З 1997 по 2002 рр. (виняток – 50 місць 2000 р. у Первомайському р-ні) та 2005 р. у жодному районі Миколаївщини не було введено в експлуатацію дошкільних закладів. Кількість дошкільних закладів у сільській місцевості з 1985 по 2004 рр. зменшилася на 191 одиницю, а кількість дітей у розрахунку на 100 місць – з 85 до 53 осіб [11]. Будівництво лікарень в області 2005 р. порівняно з 1990 р. зменшилося на 73 %. За період 1996–2003 рр. не було введено в дію жодного клубу та будинку культури (крім Новобузького р-ну – на 280 місць у 1999 р.) [13].

Характеристика благоустрою житлового фонду засвідчує, що його рівень на селі набагато нижчий, ніж у міських поселеннях, і потребує значного поліпшення (табл. 1). Лише 23,2 % житлової площі у 2003–2005 рр. обладнано водопроводом та 14,5 % – каналізацією у сільській місцевості, на відміну від міської, де ці показники становлять, відповідно, 73,5 та 72,9 % [10]. Темпи благоустрою житлового фонду у міських поселеннях значно швидші, ніж у сільських.

Таблиця 1

Питома вага загальної обладнаної житлової площі в поселеннях Миколаївської обл. у 2003–2005 рр., %

Площа обладнання	Міські поселення	Сільська місцевість
Водопроводом	73,5	23,2
Каналізацією	72,9	14,5
Центральним опаленням	71,5	19,4
Газом	84,9	90,7
Гарячим водопостачанням	66,8	9,7
Ваннами	66,9	9,7
Електроплитами	6,2	0,0

Від ефективності роботи соціальної інфраструктури залежить якість робочої сили. Робоча сила вищої якості має вищу результативність праці й більш конкурентоспроможна на ринку праці [8]. Однією зі складових якостей робочої сили є рівень освіти. З

1990–1991 по 2004–2005 навчальні роки кількість учнів у професійно-технічних закладах освіти Миколаївської обл. майже не змінилася (зросла на 0,4 тис. осіб) та значно збільшилася кількість осіб, що навчаються у навчальних закладах III–IV рівнів акредитації (на 17,9 тис. осіб за той же період). Це свідчить про зацікавленість населення у підвищенні рівня освіти, однак багатьом сім'ям плата за навчання дитини занадто висока, тому більшість сільської молоді відмовляється від навчання на користь заробітків.

Здоров'я населення є однією з важливих складових якості робочої сили, що охоплює рівень захворюваності на різні хвороби, інвалідності, фізичного розвитку, охорони здоров'я загалом. Що здоровіше населення, то вищою є працездатність робочої сили, менші витрати робочого часу через захворюваність, травматизм і ліпшою є демографічна ситуація. Через окремі хвороби втрачається значна частина робочого часу. У 2004 р. 35,4 % штатних працівників сільського господарства не було на роботі через хворобу, середня тривалість відсутності одного працівника – 117 год, тобто втрата робочого часу становила 2 224,7 тис. год [9].

Позитивним є той факт, що травматизм на виробництві щороку знижується. Наприклад, у 2005 р. порівняно з 1995 р. у Миколаївській обл. кількість потерпілих від травматизму зменшилася на 1 028 осіб у розрахунку на 1 000 працівників (з 4,4 до 1,1 осіб).

За період 1990–2005 рр. кількість лікарів усіх спеціалізацій зросла лише на 3 %, проте зменшилася кількість лікарняних закладів на 21 % та лікарняних ліжок (на 10 000 населення) на 32,3 % [13]. Отже, необхідно поліпшити показники охорони здоров'я та одночасно розширювати і вдосконалювати профілактичні заходи, підвищувати трудову і виробничу дисципліну.

Соціальна інфраструктура не виробляє кінцевого продукту АПК, однак безпосередньо бере участь у створенні сприятливих умов для ефективного функціонування робочої сили і відтворення людського чинника. Через це соціальну інфраструктуру називають ще невиробничою [15]. Є певні особливості функціонування соціальної інфраструктури, а саме:

- 1) оскільки соціальна інфраструктура не входить до основної діяльності АПК і не створює кінцевого продукту, вона є тим елементом, який забезпечує нормальне функціонування виробничої інфраструктури;
- 2) не можна стверджувати, що соціальну сферу повинні інвестувати лише аграрні підприємства через те, що підприємства й організації, що її визначають, розташовані в сільській місцевості;
- 3) добре розвинута соціальна інфраструктура дає змогу послідовно скорочувати невиправдану міграцію і плінність кадрів, підвищувати рівень зайнятості сільського населення;
- 4) підрозділи соціальної інфраструктури обслуговують не лише працівників аграрного сектора, а й іншу частину сільського населення. Нерівномірне їхнє розміщення на території господарств, а також сезонність аграрного виробництва позначається на роботі соціальної інфраструктури.

Соціальна інфраструктура складається з:

- 1) служб і підрозділів, що безпосередньо функціонують на підприємствах (навчально-виробничі класи, їдальні, буфети, польові кухні, читальні зали, кімнати відпочинку, фельдшерсько-акушерські пункти, душові кімнати, профілакторії, служби охорони праці, служби доставки працівників до робочих місць, виїзна торгівля);
- 2) служб та організацій, що обслуговують усе населення села (дошкільні дитячі заклади, відділення зв'язку, заклади освіти, спорту і культури, медичні заклади, мага-

зини, кафе, заклади громадського харчування, житлово-комунальні служби, будинки побуту, торговельні заклади);

3) зазначимо, що служби, які функціонують безпосередньо в аграрних підприємствах, фінансують за кошти аграрних підприємств, здебільшого вони працюють не на прибуток. Отже, об'єкти соціальної інфраструктури розміщені у виробничих підрозділах підприємства, іншою головною функцією є поліпшення умов праці і відпочинку працівників у процесі виробництва. Деякі служби в сучасних умовах працюють на комерційних засадах, їхні об'єкти мають приблизно однакову концентрацію в центрі сільського поселення і покликані обслуговувати все населення незалежно від того, у якій сфері воно працює.

Соціальна інфраструктура необхідна для забезпечення комплексу потреб населення. Ефективність функціонування соціальної інфраструктури визначають через відповідні показники кожної її ланки. Для характеристики комплексного розвитку соціальної інфраструктури ми розробили їхню оцінку. Суть методики полягає в тому, що кожний показник рівня розвитку окремих ланок соціальної інфраструктури в районах оцінюють за рангом – від максимального значення показника (перше місце) до мінімального (останнє місце), після чого підсумовують щодо кожного району визначене місце в оцінці та розраховують середній бал за рангом залежно від кількості показників, що характеризують розвиток соціальної інфраструктури. Цей середній бал (місце) знову ранжують. Ми визначили, що в тих районах, де середній бал мінімальний, соціальна інфраструктура розвинута ліпше.

Ми згрупували райони Миколаївської обл. за середнім балом розвитку соціальної інфраструктури. Отримані результати зведено в табл. 2.

Таблиця 2

Групування районів Миколаївської обл. за середнім балом (місцем) розвитку соціальної інфраструктури, 2005 р.

Показники	Групи районів за середнім балом			По області
	1	2	3	
	1–5	6–10	1–15	
Середній бал	7,3	8,8	10,0	8,8
Рівень сільськогосподарської зайнятості, %	54,5	51,4	35,9	44,5
Рівень зайнятості сільського населення, %	61,0	56,7	43,6	53,7
Рівень економічної активності, %	64,2	60,9	47,3	56,5
Коефіцієнт народжуваності	9,94	9,91	9,81	9,9

Аналіз засвідчив, що в першій групі районів, де значення цього показника найменше (7,3), як рівень зайнятості сільського населення, так і рівень сільськогосподарської зайнятості найвищий (відповідно, 61,0 та 54,5 %), вони значно перевищують аналогічні показники третьої групи з середнім балом – 10. Також з'ясовано, що з поліпшенням соціальної інфраструктури знижується рівень економічної активності сільського населення (з 64,2 до 47,3%) та коефіцієнт народжуваності (кількість народжених в розрахунок на 1 000 наявного населення) – з 9,94 до 9,81.

У першу групу, де розвиток соціальної інфраструктури на вищому рівні, увійшли такі райони Миколаївської обл.: Первомайський (6,6), Березанський (7,0), Братський (7,2), Новобузький (7,4), Кривозерський (8,3). До другої групи з середнім розвитком со-

ціальної інфраструктури належать: Миколаївський (8,4), Арбузинський (8,7), Єланецький (8,7), Доманівський (8,8), Веселинівський (8,9), Казанківський (8,9), Врадіївський (9,0), Снігурівський (9,0) райони.

Низький розвиток соціальної інфраструктури мають райони, що увійшли в третю групу, – Баштанський (9,1), Жовтневий (10,0), Березнегуватський (10,3), Вознесенський (11,1), Новоодеський (9,7), Очаківський (9,7).

Результати соціологічного опитування, наведені в табл. 3, дали змогу зробити висновок, що селян не зовсім влаштовує рівень розвитку соціальної інфраструктури в сільській місцевості.

Серед усієї сукупності опитаних селян найменша частка тих осіб, яких би задовольняла повністю робота якогось підрозділу соціальної інфраструктури. Переважна більшість (65,4 %) респондентів відповіла, що їх зовсім не задовольняє медичне обслуговування, а 32,6 % – задовольняє частково.

Частково задовольняють житлові умови 56,8 % респондентів і лише 16,8 % – повністю. Робота дошкільних закладів не має значення для 9,7 % опитаних, 44,6 % – задовольняє частково, за іншими варіантами відповідей голоси розподілились майже рівномірно. Половину респондентів рівень освіти в школі задовольняє частково (52,1 %), а 25,5 % – не задовольняє зовсім. Переважна більшість опитаних відповіла, що їх зовсім не задовольняють робота служби побуту (47,8 %) та умови відпочинку (52,6 %).

Таблиця 3

Оцінка респондентами рівня розвитку соціальної інфраструктури

Показники	Усього опитаних	Можливі відповіді, %				Середній бал
		3	2	1	0	
Медичне обслуговування	100,0	1,0	32,6	65,4	1,0	1,3
Житлові умови	100,0	16,8	56,8	25,3	1,1	1,9
Робота дошкільних закладів	100,0	20,5	44,5	25,1	9,7	1,8
Рівень освіти	100,0	15,1	52,1	25,5	7,3	1,7
Робота служби побуту	100,0	2,7	41,8	47,8	7,7	1,4
Умови відпочинку	100,0	5,3	34,7	52,6	7,4	1,4
По області	100,0	10,3	43,8	40,2	5,7	1,6

Примітки: 3 – повністю задовольняє; 2 – задовольняє частково; 1 – зовсім не задовольняє; 0 – для мене це не має значення.

Проаналізовані варіанти відповідей у розробленій анкеті оцінено відповідною кількістю балів.

Найнижчу оцінку дано медичному обслуговуванню – 1,3 бала за максимуму – 3 бала. Максимальну оцінку в 1,7 бала дали респонденти Березнегуватського р-ну. На більш високому рівні оцінено житлові умови (1,9) та роботу дошкільних закладів (1,8). Найвища оцінка рівня житлових умов у Братському, Веселинівському та Єланецькому районах (2,3). Максимально оцінено роботу дошкільних закладів в Очаківському р-ні (2,7). Загалом по області роботу закладів соціальної інфраструктури оцінено лише в 1,6 бала.

Об'єкти соціальної інфраструктури є переважно власністю сільськогосподарських підприємств та місцевих самоврядних структур, які фактично є неформальними та єдиними розбудовниками села, проте недостатнє фінансування місцевих бюджетів не дає змоги належно обслуговувати об'єкти соціальної сфери. Сільські ради та районні держадміністрації недостатньо ефективно впливають на розвиток та поліпшення соціальної інфраструктури села. Один із виходів – створення при кожній сільській раді громадської організації для захисту інтересів селян. Тобто на місцях потрібно розробляти, впроваджувати і фінансувати програми, які сприятимуть зайнятості та поліпшенню життя людей.

Наприклад, у 2002 р. в Арбузинському р-ні Миколаївської обл. у с. Семенівка селяни-землевласники створили спілку “Семенівська годувальниця”. Одним з головних її завдань було сприяння реалізації спеціальних програм на селі, а також правовий та соціальний захист членів спілки, сприяння ефективності використання землі тощо. Членство у спілці – договірне, головне джерело фінансування – відрахування від плати за оренду землі (у розмірі 1,0 %).

Велику увагу розвитку соціальної сфери приділяють і в ССЗАТ “Добре життя” Арбузинського р-ну. Воно об'єднує жителів трьох сіл з центральною садибою в с. Семенівка. Село має власний драматичний театр, храм, газету “Ранок над Бугом”, бібліотеку, музей, традиції та свята. Суми на утримання соціальної сфери щороку є досить великими – у 2000 р. 200 тис. грн. Сюди увійшли кошти на утримання будинку перестарілих – 26 363 грн, на церкву – 22 242 грн, на поховання людей – 8 тис. грн, на видання газети – 4 433 грн, інформаційно-культурний центр – 11 657 грн.

Виробнича діяльність господарства прибуткова, що дає змогу утримувати соціальну інфраструктуру села. Господарство має власну переробну мережу, яка забезпечує працівників якісною та дешевою продукцією рослинництва. Працівники товариства мають змогу придбати необхідні промислові та продовольчі товари за чековими книжками у власній мережі. Ще одним кроком у вирішенні соціальних проблем є створення в с. Семенівка Соціальної сфери – недержавної благодійної організації, яка захищає інтереси мешканців і забезпечує їм належний рівень соціальних послуг. У ССЗАТ прийнято загальний принцип фінансування об'єктів соціальної сфери: з бюджету, від власної господарської чи комунальної діяльності, з громадської скарбниці. Громадські кошти формують з добровільних внесків юридичних та фізичних осіб.

Приватно-орендне сільськогосподарське підприємство “Золота нива” Новобузького р-ну є передовим господарством, яке має позитивний досвід вирішення соціальних проблем. У господарстві постійно діють два медпрофілакторії, де працюють два лікарі, які отримують заробітну плату з коштів господарства, фельдшерсько-акушерський пункт у с. Петрівка. Середні витрати за рік на утримання медичних закладів становлять понад 20 тис. грн.

Значні кошти підприємство витрачає і на підготовку кадрів – за його кошти діти селян навчаються як у ВНЗ, так і в технікумах. Всі студенти отримують стипендію і після закінчення повертаються на роботу до господарства.

Як бачимо, соціальна інфраструктура може ефективно забезпечувати сільським жителям належні умови праці й відпочинку, створює комфортне життєве середовище і суттєво впливає на зайнятість сільського населення. А може, навпаки, ускладнювати життя населення. Тому необхідно приділяти належну увагу визначенню головних напрямів її формування і розвитку, а саме:

- 1) необхідно створити систему вирівнювання регіональних можливостей забезпечення сільського населення гарантованими послугами соціальної сфери в межах конституційних норм;
- 2) урегулювати податкову систему і зменшити податкове навантаження в разі соціальної розбудови села та надання послуг соціально-культурного спрямування;
- 3) залучити на добровільних засадах кошти підприємств, установ та організацій для розбудовчих процесів у сільській соціальній сфері;
- 4) опрацювати та організувати виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку територій з обов'язковими можливостями на місцевому, регіональному і державному рівнях та затвердити відповідними наказами.

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. К.: ІЗМН, 1996.
2. Безробіття і європейська стратегія України // Людина і політика. 2001. № 5.
3. Біляцький С., Хахлюк А., Мірошніченко Т. Нові світові тенденції на ринку праці // Україна: аспекти праці. 2002. № 4.
4. Богиня Д.П., Грінова О.А. Основи економіки праці: Навч. посіб. К.: Знання-Прес, 2002.
5. Гнібеденко І. Маргіналізація сільського населення як фактор соціальної безпеки держави // Україна: аспекти праці. 2004. № 2.
6. Гуць М. Проблеми безробіття та рівня життя населення України // Україна: аспекти праці. 2001. № 7.
7. Економічна активність населення Миколаївської області 2005: Статист. збірник / Головне управління статистики у Миколаївській обл. Миколаїв, 2006.
8. Колодій Р.П. Конкурентоздатність трудових ресурсів // Економіка АПК. 2000. №4.
9. Крилова І.Г. Зайнятність населення Миколаївщини // Вісн. аграрної науки Причорномор'я МДАУ. 2003. № 4.
10. Крилова І.Г. Стан та ефективність використання трудових ресурсів в Миколаївській області // Вісник аграрної науки Причорномор'я МДАУ. 2004. № 1.
11. Крилова І.Г. Створення робочих місць на селі – гарантія забезпечення зайнятості сільського населення // Вісн. аграрної науки Причорномор'я МДАУ. 2006. № 1.
12. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Миколаївської області: Стат. збірник. Миколаїв, 2005.
13. Статистичний щорічник Миколаївської області за 2005 рік / Головне управління статистики у Миколаївській області. Миколаїв, 2005.
14. Тоніха І.Н. стан ринку праці в Миколаївській області // Економіка: проблеми теорії і практики: Зб. наук. праць. Вип. 188: У 4 т. Т. 2. Дп: ДНУ, 2004.
15. Тонішев О.Г. Основи суспільної географії: Навч. посібник. Одеса: Астропрінт, 2001.

PROBLEMS OF THE RURAL SOCIAL SPHERE

A. Ivanov

*Mykolaiv state University named after V. Sukhomlynskyi,
Komunariv Square, 2, UA – 57019, Mykolaiv, Ukraine*

The article deals with the problems of the rural social sphere and Mykolaiv oblast is taken as an example. The administrative regions are being grouped according to the average rating of their social infrastructure development. The positive experience of some farms is under the analysis in the article.

Key words: social sphere, social infrastructure, average rating of the social infrastructure development.

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ СЕЛА**А. Иванов**

*Николаевский государственный университет им. В. Сухомлинского,
пл. Коммунаров, 2, Николаев, 570019, Украина*

Рассмотрены проблемы социальной сферы села на примере Николаевской обл. Административные районы за средним баллом развития социальной инфраструктуры. Проанализировано позитивные достижения в социальной сфере некоторых хозяйств.

Ключевые слова: социальная сфера, социальная инфраструктура, средний балл развития социальной инфраструктуры.

Стаття надійшла до редколегії 24.01.2008

Прийнята до друку 20.09.2008